

BERGAMA HACI HEKİM HAMAMI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Birsen ERAT*

Özet

Bergama, tarihsel kaynaklara göre M.Ö. 7. Yüzyıldan başlayarak Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar, çeşitli uygarlıkların kesintisiz yaşadığı bir yerleşim yeri; bu uygarlıklara ait zengin mimari örneklerin yan yana sergilendiği adeta bir açık hava müzesidir. Özellikle Helenistik dönemde, Pergamon Krallığının başkenti olarak Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri konumundaki Bergama, bu önemini Roma döneminde de sürdürmüştür, Bizans döneminde ise durgun bir süreç geçirmiştir.

Türklerin, 14. Yüzyıl başlarında, bölgeye hâkimiyetlerinden sonra, özellikle Osmanlı döneminde, kentin yoğun yapım etkinlikleri ile tekrar canlılık kazandığını, tarihsel kaynaklardan ve Türk dönemine ait kent dokusundan anlamak mümkündür. Türk kültür mirasının önemli örneklerinden olan Bergama'daki mimari eserlerin bir kısmı, günümüze, özgün durumunu koruyarak ulaşabilmiştir. Ancak önemli bir bölümü, doğal koşullar, bakımsızlık, insan eliyle yapılan bilinçsiz müdahaleler, kötü kullanım ve benzeri sebeplerle harap duruma gelmiştir.

Genellikle vakıf yoluyla meydana gelmiş, mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olup harap durumdaki eserlerle ilgili 2004 yılında başlatılan ve 2009 yılına kadar devam eden süreçteki çalışmalarda; kaynak araştırması ve projelendirme, onarılarak işlevsel hale getirme, dolayısıyla sürekli olarak korunmasını sağlayacak önlemler alma yoluna gidilmiştir.

Bergama Hacı Hekim Hamamı da, kötü kullanım ve bilinçsiz müdahalelerin neden olduğu yapısal bozulmalardan dolayı özgünlüğünü giderek kaybettiği tespit edilen ve bu çalışmalara dahil edilen eserlerden biridir. 2005-2009 yılları arasında gerçekleşen kapsamlı onarım ile söz konusu yapının özgün mimarisi ve işlevi korunmuş olup günümüzde hamam olarak işletilmektedir.

Hacı Hekim Hamamı, çifte hamam şeklinde düzenlenmiş anısal mimarisiyle dikkat çeken önemli bir Osmanlı hamamı örneğidir. İki genel yayında incelenmesine karşın bugüne kadar yapıyı doğrudan ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Bildirimizde, yapının plan ve mimari özellikleri, onarım öncesi durumu, onarım aşamasında elde edilen veriler ve uygulamalar üzerinde durulacak; ayrıca, tarihleme konusu, döneminin diğer hamam örnekleri ile karşılaştırılarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Hekim Hamamı, Bergama, Restorasyon, Osmanlı

BERGAMA HACI HEKİM BATH AND RESTORATION WORKS

Abstract

According to historical sources, Bergama has been a location for settlements since as early as the 7th century B.C. up until today, the Republican Period, many different civilisations throughout history have occupied the land; therefor Bergama is considered an outdoor museum that demonstrates the rich architectural examples that belong to these civilisations. Especially during the Hellenistic Period. Bergama was one of the most important cities of West Anatolia as it was the capital of the Pergamon Kingdom. It kept its importance during the Roman Period, but came at a standstill during the Byzantine Period.

It is possible to make out from the historic sources and from the settlement texture of the Turkish Period that the city regained liveliness after intense building activities took place, especially during the Ottoman Period, right after Turcs gained control of the region in the 14th century. Even having managed to preserve their unique state until today, some of the architectural pieces in Bergama that are also one of the most important examples of Turkish cultural heritage, are today on the brink of destruction because of factors such as natural conditions, disrepair, misguided human interventions and misuse.

---

*Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,
e-mail: birsen.erat@adu.edu.tr

Precautions have been taken continuously by the way of literature search and documentation by conceptualizing the project, making functional by restoring the Works belonging to General Directorate of Foundations and generally built by means of pious foundation in the period starting in 2005 until 2009.

Hacı Hekim Bath built as “double bath” sets and important example of Ottoman Bath with its monumental architecture. There are some publications mentioning the building available. However, by taking the studies conducted and projects done into consideration, this study concentrates on the architectural features of the building and aims at determining its location in the Turkish Bath Architecture by comparing with other baths dating back to the same period.

Keywords: *Hacı Hekim Bath, Bergama, Restoration, Ottoman*

Arkeolojik bulgulara göre M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar birçok farklı kültürün yerleşim alanı olan Bakırçay Havzasında Bergama, M.Ö 3. yüzyıla kadar uzanan ilk kent kurulumundan bu yana, Helenistik, Roma, Bizans ve 14. yüzyılın başlarından itibaren de Türk döneminin tüm izlerinin kesintisiz izlenebildiği ender kentlerden biridir. M.Ö. 282-133 yılları arasında Bergama Krallığı, 395 yılına kadar Roma, ardından Bizans İmparatorluklarının egemenliği devam etmiştir¹. Günümüze ulaşan anıtsal yapılar ve arkeolojik kalıntılar, özellikle Helenistik ve Roma dönemlerinde, akropolden başlayıp kale eteklerine uzanan oldukça parlak, görkemli bir uygarlığın yaşandığını kanıtlamaktadır.

Kentin Türk egemenliğine girmesi 1302 yılında Menteşeoğullarının Bergama ve çevresini ele geçirmeleri ile başlar². 1306 yılında Karesi Beyliğinin, 1345 yılından sonra da Osmanlıların eline geçer. 1402'deki, Ankara Savaşı yenilgisinden sonra Moğolların istilasına uğramasına karşın 1425 yılında, II. Murat döneminde, kesin olarak Osmanlı topraklarına katılır³.

Yıldırım Bayezid'in Bergama (Selinos) Çayı kenarında 1399 yılında inşa ettirdiği Ulu Camii ile başlayan Türk dönemi kent kurulumunun, önceki dönemlerin kalıntıları üzerinde gelişmeye başladığı; ilerleyen yüzyıllarda yoğunlaşan nüfus ve yapı etkinlikleriyle kalenin güney eteklerinden ovaya doğru yayılarak genişlediği ve kendine özgü bir Türk kenti kimliği oluşturduğu izlenmektedir. Günümüzde mevcut olan ya da varlıkları tarihi kaynaklardan öğrenilen mimari eserler⁴ dikkate alındığında, özellikle 15. ve 16. yüzyıllar; dini, sosyal ve ticari işlevli çok sayıda

---

¹ Bergama'nın Helenistik, Roma ve Bizans dönemi yerleşimi ve anıtları için bkz. Gelzer, H., Pergamonunter Byzantinernund Osmanen. Berlin, 1903; Conze, A., Stadt und Landschaft. Berlin, 1913; U. Wulf, “Der Stadtplan von Pergamon”, Istanbul Mitteilungen, Band 44, 1994, s. 135-175; K. Rheidt, “Pergamon and the Byzantine Millennium” in *Pergamon, Citadel of the Gods*, ed. H. Koester (Harrisburg, 1998), s. 397; W. Radt, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, Levha: 1 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002; Eyüp Eriş, *Bergama Uygarlık Tarihi*, Bergama Ticaret Odası Yayınları, 2003.

² İ. H. Uzunçarşılı, Karesi Bey'in 1328 yılından önce öldüğünü, onun ölümünden sonra Beyliğin; birinin merkezi Balıkesir, diğerinin Bergama olmak üzere ikiye bölündüğünü, Bergama'nın başında bu tarihten sonra Şücauddin lâkablı Yahşi Bey'in bulunduğunu belirtir. Bkz. Uzunçarşılı, İ.H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1984, s. 98; P. Wittek, *Menteşe Beyliği*. (Türkçeye çeviren O. Şaik Gökyay}, T.T.K. Yayını, 2. Baskı, Ankara, s. 20.

³ Karesi Beyliğinin Osmanlı topraklarına katılması ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Örneğin, Neşri Tarihi'nde ve Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa'nın Osmanlı Sultanları Tarihi'nde 735 H/1335 M. yılı verilmektedir. Münecimbaşı bu tarihi 737 H./1336-37 M. olarak bildirir ve Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Bey'e iktâ olarak verildiğini yazar. Osman Bayatlı, Karesi Beyliğinin Orhan Gazi tarafından 737 H./1337 M. yılından sonra Osmanlı topraklarına katıldığını; İ.H. Uzunçarşılı ise 1345 yılından sonra gerçekleştiğini belirtir. Bkz. Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi*. (Yay. F.R. Unat-M. Altay Köymen), C.I, 2. Baskı, Ankara, 1987, s.165-167; Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, *Tevarihü's Selâtinî'l Osmaniyye (Osmanlı Sultanları Tarihi)*, Çev. İ.H.Konyalı, Osmanlı Tarihleri, I, İstanbul, 1949, s. 345; O. Bayatlı, *Bergama'da Türk-İslam Eserleri*, İstanbul, 1956, s.8; İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 1984, s.98-101; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, T.T.K. Yayını, 1988, s. 19, 123.

⁴ Bergama'nın Türk Dönemi mimari yapıları için bkz. Max von Berchem, *Die Muslimischen Inschriften von Pergamon*, Berlin, 1912; Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Türk İslam Eserleri*, İstanbul, 1956; O. Bayatlı, *Bergama'da Karaosman Oğulları*, İzmir, 1957; E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 630-805 (1330-1402)*, Cilt I, İstanbul, 1966; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri, 806-855(1403-1451)*, Cilt II, İstanbul 1972;

yapının kent yaşamına kazandırıldığı, yeni mahallelerin oluşmasıyla yerleşimin hızla geliştiği dönemlerdir⁵.

Yine arşiv kaynaklarındaki bilgiler, 17. Yüzyılda kentte bir gerilemenin yaşandığını; hem kent nüfusunun hem mahalle sayısının giderek azaldığını, hatta bazı mahallelerin harap durumda olduğunu göstermektedir. Büyük olasılıkla 17. yüzyılda Batı Anadolu’da yaşanan doğal afetlerin, veba salgınının ve Celali isyanlarının, kentin gerilemesine yol açtığı düşünülmektedir⁶.

18. Yüzyılda Arapoğullarının, 19.yüzyılda, Karaosmanoğlu ailesinin ayanlıkları sırasında Bergama bayındırlık yönünden tekrar bir canlanma sürecine girmiştir. Bu yüzyıllara tarihlenen cami, medrese, han, hamam, çeşme, sebil ve konutlardan oluşan yapı çeşitliliği bu canlılığın göstergesidir⁷.

XIX. yüzyıl sonundan Hükümet Konağı, Eski Lise Binası(1914-1922) ve Müze (1932-36) 19. Yüzyıl sonları ile 20 yüzyılın ilk çeyreğinde kent yaşamına katılan kamu yapılarıdır⁸.

Bugün Bergama’nın Osmanlı dönemi ticaret hayatı, dini ve sosyal yapısı hakkında fikir veren geleneksel doku önemli yapı kayıplarına rağmen ayaktadır ve bu doku içinde varlığını sürdürmeye çalışan farklı türlerde çok sayıda yapı bulunmaktadır.

Bu yapıların gerek 15. ve 16. yüzyıllara ait dini ve ticari işlevli olanları; gerek Karaosmanoğullarının Ayanlık dönemini içeren çok sayıda örneği ile en erken örnekleri 18. yüzyıla tarihlenen geleneksel Bergama Konutları, kitap ve makale çalışmalarına konu olmuş ve ayrıntılı olarak tanıtılmıştır⁹.

Bergama’da incelenmeyi bekleyen Türk dönemine ait önemli bir yapı türü de hamamlardır. Arşiv belgelerinde isimlerine rastlanan bazı hamamlar günümüzde mevcut değildir. Bugüne ulaşan dört hamamdan ikisi yakın zamanda onarılarak özgün işlevlerine döndürülmüştür. Diğer iki hamam ise oldukça harap vaziyettedir.

Bildirinin konusu olan Hacı Hekim Hamamı, mevcut hamamların en büyük boyutlu olanıdır. Ayrıca, simetrik plan şeması ve mimari özellikleriyle Türk hamam mimarisinde önemli bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Hamam, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2005-2008 yılları arasında onarılmıştır.

Yeri

Hamam, Turabey Mahallesi’nde¹⁰; Osmanlı döneminden bugüne değin kentin en hareketli ulaşım akslarından olan ve Uzun Çarşı olarak ta bilinen Bankalar Caddesi üzerindedir (Fotoğraf 1).

İ. A. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II.Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, Cilt V, 1. Baskı, İstanbul, 1983, s. 60-64; Bozkurt Ersoy, *Bergama Camii ve Mescitleri*, Ankara 1989; B. Ersoy, “Bergama’da Parmaklı ve Lonca Mescitleri”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, İzmir, 1983, s. 38-49; B. Ersoy, “Bergama Ulu Camii”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, IV, İzmir 1988, s. 57-66; B. Ersoy, “Bergama’da Kurşunlu ve Şadırvanlı Camileri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı XX, Ankara, 1988, s. 95-104; İnci Kuyulu, *Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara, 1992; N. Altınışık, *Bergama’da Eski Türk Yapıları*, İzmir (tarihsiz).

⁵ Tarihi kaynaklardan kentin bu yüzyıllarda 34 mahalleye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bkz. F. Emecen, “Bergama”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 493; V. Günay, *a.g.t.*, s. 137.

⁶ F. Emecen, *a.g.madde*, s. 493; Günay, Vehbi, *a.g.tez.*, s. 137.

⁷ O. Bayatlı, *a.g.e.*, 1956; İnci Kuyulu, *a.g.e.*, 1992; Yuzyi Nagata, *Tarihte Âyânlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1997; Neslihan Sönmez, “Bergama Evlerinin Geleneksel ve Batı Etkili Özellikleri”, *Bergama Belleteni*, Sayı 8, Berksav Yayını, İzmir, 1998.

⁸ Bülent Şahin, *Anadolu Tarihinde Bergama*, Bergama, 2004.

⁹ Dipnot; 3 ve 7.

¹⁰ 1487 ve 1530 yıllarına ait vakıf tahrir defterlerinde, Hacı Hekim Hamamı’nın da bulunduğu kısım, Turabey mahallesi olarak kayıtlı olup adı değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca 15. ve 16. Yüzyıllarda, nüfus yoğunluğu açısından en kalabalık mahallelerden biri olarak geçmektedir. Bkz. Emecen, 1992: 493; Serkan Baç, *a.g.m.*, s. 27; Bergama II. Nolu Şer’iye Sicilinde de bu isimde bir mahalle adı mevcuttur. Bkz. Gedik, A., *a.g.tez.*, s. 22.

Batıdan caddeye açılan erkekler kısmı soyunmalık girişinin bulunduğu cephe, aynı zamanda ön cephe niteliğindedir. Yapının diğer cepheleri, kültür varlığı olarak tescilli sivil mimarlık örneklerinin yanı sıra betonarme çok katlı işyeri ve harap dükkânlarla çevrilmiş durumdadır (Fotoğraf 2). Yapının etrafını ‘U’ şeklinde dolaşan, avlu görünümündeki dar bir alan, Hamam ile çevresindeki yapıları birbirinden ayırmaktadır (Resim 3). Akarı olarak yaptırıldığı belirtilen Hacı Hekim Camii ise batısında, caddenin karşı tarafında, çarşı içinde konumlanmıştır (Çizim 1)¹¹.

Tapunun 143 pafta, 7 nolu parselinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü adına kayıtlı olan hamam, İzmir II Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 07.11.2001 tarih ve 10213 sayılı karar ekindeki tescilli yapılar listesinde yer almakta, yine aynı Kurulun 10.12.2003 tarih ve 12225 sayılı Kararı ile belirlenen Kentsel+III. (üçüncü) Derece Arkeolojik sit sınırları içinde kalmaktadır.

Yapı, yayınlarda “**Hacı Hâkim Hamamı**”¹², “**Hacı Hekim Hamamı**”¹³ isimleriyle tanıtılmakla birlikte halk arasında, kent içindeki konumu ve mimari kurgusundan dolayı “**Çifte Hamamlar**”, “**Çarşı Hamamı**” olarak da anılmaktadır.

Hamamın Onarım Öncesi Durumu

Yapı, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, yaklaşık 22.00 x 32.00 metre boyutlarında bir alanı kaplamaktadır. Çifte hamam şeklinde düzenlenmiş olan yapının kuzeyi erkekler, güneyi kadınlara ayrılmış; her iki kısmın doğusuna, su deposu ile külhandan oluşan tesisat bölümleri yerleştirilmiştir (Çizim 2). Yapı, kadınlar ve erkekler kısmını ayıran ortak ara duvara göre birbirine tam simetrik bir plan sergilemektedir. Her iki kısım da soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ile halvetlerden oluşan bir genel düzenleme içerir.

Erkekler kısmı soyunmalık girişinin yer aldığı batı cephe, aynı zamanda bir ön cephe niteliğindedir (Fotoğraf 4). Basık kemerli giriş kapısı, cepheden öne taşınılı Bursa kemerli derin bir niş içine yerleştirilmiştir. Girişin iki tarafında, birer pencerenin mevcut olduğu, sonradan içlerinin doldurularak kapatıldığı ve üzerlerinin sıvandığı kemer izlerinden anlaşılmaktadır.

Kadınlar kısmına giriş, çifte hamamlarda çok sık rastlanan bir uygulama olarak mahremiyetten dolayı yan taraftan, yani güney cepheden verilmiştir. Hamam ile güneyde, bitişik parseldeki dükkân arasına sonradan bir duvar çekilerek, kadınlar kısmının girişi sokaktan gizlenmiştir (Fotoğraf 5). Hamam ile arasındaki dilatasyonun yanı sıra malzeme ve örgü tekniğindeki farklılık, bu duvarın sonradan yapıldığını göstermektedir.

Tümüyle kaba yonu taşıyla örülmüş olan güney cephenin batı kanadında, kadınlar kısmı soyunmalığı, yüksekliği ile belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Hamamın çevresindeki zemin kotunun zamanla yükselmesi yüzünden cephenin alt kısmı toprak altında kalmıştır. Bu nedenle, kadınlar kısmı soyunmalık girişine basamaklarla inilmektedir. Soyunmalığın düz atkılı kapı açıklığı, düzgün kesme taş ve tuğla ile almaşık sivri tuğla kemerli yüzeysel niş içine alınmıştır. Üzerine yerleştirilmiş sivri kemer formlu mermer levhaya, süslü yazı “**Hüve'l- Muhammed'ül-Bâkî fi**” ibaresi işlenmiştir (Fotoğraf 6)¹⁴. Kapının iki yanında yuvarlak tuğla kemerli iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Güney cephenin doğu kanadı ise sağırdır.

¹¹ Hamamın vaziyet planı, rölöve ve restorasyon projeleri ile bazı fotoğrafları, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden alınmıştır.

¹² Bayatlı, O., *a.g.e.*, s. 41.

¹³ Yüksel, İ.A., *a.g.e.*, s. 60.

¹⁴ Söz konusu süslü yazı Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Musa Gümüüş tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkür ederim. Osman Bayatlı ise kitabeyi, “**İhlas suresinin yarısının çift yazısı**” şeklinde yayınlamıştır. Bkz. Bayatlı, *a.g.e.*, s. 42.

Doğu cephe, odunluk ile ana ekseninde yer alan külhan ocağını içerir. Külhan Ocağı, 20. yüzyıl içindeki tadilatlarla bozularak yerine kalorifer kazanı yerleştirilmiştir.

Kuzey cephenin alt kısmı da zamanla hamamın çevre kotunu yükselten toprak dolgunun altında kalmıştır. Cephenin doğu ucunda soğuk su deposuna açılan bir pencere bulunmaktadır. Batı kanadında, erkekler kısmı soyunmalığına açılan iki pencereden biri sonradan kapıya çevrilmiş, diğerinin arka kısmı duvarla kapatılıp ocak nişine dönüştürülmüştür (Fotoğraf 7).

Batısındaki sokak seviyesinden aşağıda kaldığı için basamaklarla inilen erkekler kısmı soyunmalığı kare planlı olup üzeri 9.85 m. çapında, ortası fenerli büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe, köşelerden, içleri dilimli tromplarla geçilmektedir. Ortada, sekizgen formlu, fiskiyeli bir şadırvan bulunmaktadır (Fotoğraf 8). Mekânın etrafını dolaşan sekilerin üzerine onarımlarda, ahşap soyunma kabinleri yerleştirilmiş; kuzey duvarda, sonradan kapıya dönüştürülen pencerenin önüne ise kârgir bir merdiven ilave edilerek kuzey cepheye açılan ikinci bir giriş oluşturulmuştur.

Doğu duvarda, eksenin kuzeyine açılmış sivri kemerli kapıdan kareye yakın dikdörtgen planlı ılıkliğe geçilmektedir. Mekân, doğu ve batı duvarlar arasında atılan sivri kemerlerle kareye tamamlanmış ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbenin ortasına yuvarlak bir ışık gözü açılmıştır. Ilıkliğe girişte yer alan eyvan görünümündeki kubbeli ilk bölüm, sonradan perde duvarlarla bölünerek tuvalet haline getirilmiş olmasına karşın, asıl tuvalet kısmının ılıkliğin güneybatısında yer aldığı dikkate alındığında, özgün işlevinin bu olmadığı açıktır. Zemin seviyesinin ılıklik mekânı ile ılıkliğe açılan tuvalet, halvet ve tıraşlık bölümlerden daha yüksek olması; ayrıca, onarımda tespit edilen üç ana bacadan birinin kuzeybatı köşesinden yükselmesi, farklı bir işleve ayrıldığını, büyük olasılıkla havlu kurutma yeri olarak düzenlendiğini göstermektedir (Fotoğraf 9). Doğusunda yer alan ve ılıkliğe sivri kemerli bir kapı ile açılan kare planlı diğer hacim küçük bir halvet niteliğindedir (Fotoğraf 10). Üzeri, mukarnas bezemeli bir geçiş sistemi ile duvarlara oturtulmuş yalın bir kubbeyle örtülüdür. Mekânın aydınlatılması, kubbe üzerine açılmış altıgen formlu yedi ışık gözü ile sağlanmıştır.

Ilıkliğin güneyindeki kubbeli iki birimden batıdaki asıl tuvalet hacmidir. Doğudaki tıraşlık olarak düzenlenmiştir. Her iki birimi de Türk üçgenleriyle geçilen birer kubbe örtmektedir. Tıraşlık kısmının güney duvarının önünde yaklaşık 0.40 m. yüksekliğinde bir seki, üzerinde ise mermerden, üzeri mukarnas bezemeli bir adet orijinal kurna bulunmaktadır. Soyunmalıkta olduğu gibi ılıklikta da zemin ve sekilere, tadilatlar sırasında dökme mozaik çimento döşenmiştir.

Ilıkliğin doğu duvarında, ana eksen üzerinde açılmış sivri kemerli açıklıktan sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklık, merkezi kubbeli orta mekân etrafında aksiyal olarak kurgulanmış iki halvet ile üç eyvandan oluşmaktadır. Merkezi mekânın 5.10 m. çapındaki kubbesi, pandantifler yardımıyla eyvan tonozlarının kemerlerine oturtulmuştur. Kubbe üzerinde iç mekânı aydınlatan yıldız formlu 32 ışık gözü bulunmaktadır. 3.10 m. genişliğinde ve 2.60 m. derinliğindeki eyvanlar, kilit noktalarından hafif kavislenerek yükselen sivri tonozlarla örtülmüş, ortalarına yuvarlak formlu birer ışık gözü açılmıştır (Fotoğraf 11). 20. Yüzyıl tadilatlarında, halvetlerin önü perde duvarlarla kapatılarak kapalı birimler haline getirilmiş, ayrıca, sekiler üzerindeki ikişer orijinal kurnanın yanına, 20. yüzyıl tadilatlarında ikişer çimento mozaik kurna ilave edilmiştir.

Sivri kemerli köşe kapılarından girilen halvetler (Fotoğraf 12) ise kare planlı ve köşelerden tromp geçişlerin desteklediği birer kubbe ile örtülüdür. Her iki kubbe üzerinde, iki sıra halinde, dairesel dizilmiş altıgen formlu ışık gözleri halvetleri aydınlatmaktadır. Sıcaklıkta da zemin ve sekiler, dökme mozaik çimento ile kaplanmıştır. Ayrıca halvet ve eyvanlarda, orijinal kurnaların yanında, 20. yüzyıl tadilatlarında eklendiği belli olan çimento ile biçimlenmiş toplam altı adet kurna bulunmaktadır.

Kadınlar kısmı bazı küçük ayrıntılar dışında, mekân düzeni, boyutları, mimari özellikleri açısından erkekler kısmı ile aynı niteliklere sahiptir. Kare planlı soyunmalık hamamın en geniş mekânıdır. Üzeri, 9.80 m. çapında, üçgenlerin oluşturduğu geniş bir kuşakla geçilen büyük bir kubbeyle örtülmüştür (Fotoğraf 13).

Dıştan on iki kenarlı bir kasnakla ayrıca desteklenmiş olan kubbenin tepe noktasında, sekizgen formlu bir aydınlık fenerinin kaide izleri görülmektedir. Mekân, güney duvarda açılmış iki dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Soyunmalığı dört taraftan çevreleyen sekiler ve döşeme büyük ölçüde bozulmuştur. Doğu duvarda, eksenin güneyinde yer alan sivri kemerli açıklıktan ılkılığa girilmektedir.

Ilıklık, kare planlıdır. Üzerini örten kubbe duvarlara pandantiflerle oturtulmuş, kubbenin tepe noktasındaki ışık gözünün etrafına dairesel olarak on altı ışık gözü açılmıştır. İki tarafında yer alan hacimlerin düzenlemesi erkekler kısmı ılkılığındakilerle aynı ölçülere ve benzer mimari özelliklere sahiptir. Ilıklığa girişte, yüksek bir seki ile ana mekândan belirgin bir biçimde ayrılmış olan ve güneybatı köşesinden bir baca yükselen ilk bölüm, büyük olasılıkla havlu kurutma yeridir. Üzeri, iki yüzeyli tromplarla geçilen küçük bir kubbeyle örtülmüştür. Bu kısmın doğusunda, kare planlı ve kubbeyle örtülü küçük bir halvet bulunmaktadır.

Ilıklığın kuzey tarafına alınmış iki küçük hacimden batıdaki tuvalet, doğudaki tıraşlık olarak düzenlenmiştir. Her iki kısmın üzeri, tromplarla geçilen ve üzerinde yedişer ışık gözü bulunan birer kubbeyle örtülmüştür. Ilıklık ile diğer hacimlerin döşemeleri yer yer çökmüş olmasına karşın, halvet ve tıraşlıkta bulunan orijinal birer kurna sağlam durumdadır.

Ilıklığın doğu duvarında bulunan sivri kemerli açıklıktan sıcaklığa girilmektedir. Ortada, 9.85 m. çapında bir kubbenin örttüğü merkezi mekânın kuzey, güney ve doğusuna, 3.15 m. genişliğinde ve 2.65 m. derinliğinde beşik tonozlu üç eyvan yerleştirilmiştir (Fotoğraf 14). Eyvanların arka duvarlarının önünde birer sıra seki, üzerlerinde de birer orijinal kurna bulunmaktadır. Sıcaklığın kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde yer alan halvetlere sivri kemerli köşe kapıları ile girilmektedir. Her iki halvet de birbirine eşit boyutlarda olup tromp geçişli, üzerine yedişer ışık gözü açılmış birer kubbeyle örtülmüştür. Mekânların ikişer kenarında dolaşan mermer kaplamalı sekilerin üzerine sade, bezemesiz orijinal ikişer kurna yerleştirilmiştir.

Yapının doğu cephesinde, her iki kısmın sıcaklıkları boyunca uzanan su deposunun üzeri, boydan boya beşik tonoz ile örtülmüştür. Tonoz sırtının tam ortasında açılmış dörtgen formlu bir tepe ışıklığı ile su deposu aydınlatılmıştır. Su deposunun doğu duvarına, tam eksene gelecek şekilde külhan ocağı ile bir baca yerleştirilmiştir. 20. yüzyıl tadilatlarında, ocak kemerinin içine kalorifer kazanı yerleştirilmiş ve ateşliğin geleneksel fonksiyonu atıl bırakılmıştır. Su deposunun arkasında, kuzeydoğu kısmına bitişik, daha küçük boyutlarda soğuk su deposu bulunmaktadır. Bu deponun kuzey duvarına, su seviyesini kontrol amacıyla, sivri kemerli küçük bir pencere açılmıştır.

Yapının beden duvarlarında ve soyunmalıkların kubbelerini dıştan kuşatan kasnaklarda inşa malzemesi olarak sıralı dizilmiş kaba yonu taş kullanılmıştır. Gerek duvarlarda gerek kasnaklarda kullanılan kaba yonu taşının, bazı yerlerde tuğla ile çerçevelelenerek almaşık teknikte kullanıldığı görülür. Beden duvarları ile kasnakları üstten iki sıra kirpi saçak dolaşmaktadır. Diğer bölümlerin tonoz ve kubbeleri, örtü sistemini taşıyan kemerler tümüyle tuğla örgülüdür.

Erkekler kısmının soyunmalık girişinde kesme taş ve mermer kullanılmış; her iki kısmın soyunmalık pencerelerinin sivri kemerleri, düzgün kesme taş ve aralarında dikey istiflenmiş tuğla ile kurnalarda tümü mermer malzemeyle biçimlendirilmiştir.

Hamamın Onarım Çalışmaları

Yapı, onarım ile ilgili sürecin başlatıldığı 2005 yılına gelinceye değin uzun bir zaman, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce hamam olarak işletilmek üzere şahıslara kiralanmıştır. Ancak, erkekler kısmının işlevini sürdürmesine karşın kadınlar kısmının atıl bırakılması, kullanıcıların koruma ilkelerine uymayan bilinçsiz tadilatları, bütçe yetersizliği nedeniyle mülkiyet sahibi kurum tarafından onarım programına alınmaması vb. gibi sebeplerle hamam bakımsız kalmış ve yapısal bozulmalara uğramıştır.

Yapının onarımı ile ilgili bilimsel araştırma ve proje çalışmalarına 2005 yılında başlanmış; 2006 yılında tamamlanan projeler, İzmir II. Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.06.2006 tarih ve 2470 sayılı kararı ile uygun bulunarak onaylanmıştır (Çizim 1-2-3-4-5).

2007 yılında, saha uygulamasına geçilerek restorasyon projesi ve restorasyon raporu ile onarımın bilimsel danışmanlığını yapan Prof. Dr. Bozkurt Ersoy'un raporları doğrultusunda onarım işine başlanmıştır.

Onarım sürecinde elde edilen bulgular, erkekler kısmı soyunmalığının batı ve kuzey duvarlarındaki pencere açıklıkları, tüteklikler, bacalar ve cehennemlik kısmı, detay projelere aktarılarak tekrar İzmir II. Nolu Koruma Kuruluna sunulmuş; adı geçen Kurulun 09.07.2009 tarih ve 4945sayılı kararıyla uygun bulunarak onaylanmıştır. Onarım uygulamalarına bu kararlar doğrultusunda devam edilmiştir.

Hamamın dışında yapılan uygulamaları şöyle özetlemek mümkündür; Yapıdaki sorunları belirleyebilmek ve uygun çözümleri geliştirebilmek için öncelikle yapının tüm cephelerini ve örtü sistemini saran ve duvar içlerine doğru köklenen bitki örtüsü, kimyasal yöntemlerle kurutulmuş ve temizlenmiştir. Hamamın dış cephe yüzeylerindeki sıva artıkları, çimento kalıntıları raspalanarak orijinal duvar dokusu ortaya çıkarılmıştır. Cephe yüzeylerinde, kasnaklarda ve kirpi saçaklarda eksik taş ve tuğlalar, malzeme dokusuna uygun biçimde tamamlandıktan sonra derz araları temizlenip tekrar horasan harçla yenilenmiştir.

Hamamın çevresinde bazı ekler ve mimari izler gözden geçirilmiştir. Örneğin, erkekler kısmının batı cephesinde, ana girişin yanlarında yer alan ve onarım öncesine ait fotoğraflarda kemer izleri görülebilen iki orijinal pencere ortaya çıkarılarak içlerindeki moloz dolgular alınmış ve özgün biçimine uygun onarılmıştır (Fotoğraf 15-16).

Yine, erkekler kısmının kuzey duvarının batı ucunda yer alan ve bitişik parseldeki dükkân ile hamamı birleştiren ara duvar, bilimsel danışman raporu doğrultusunda kir ve sıva artıklarından temizlendikten sonra horasan harç ile derzlenerek korunmuştur. Buna karşın, hamamın güney duvarına bitişik olup sonradan eklendiği anlaşılan duvar kaldırılmıştır.

Kuzey cephede bulunan iki pencereden eksenin doğusunda bulunan ve sonradan kapatılan penceredeki dolgular alınarak özgün biçimine dönüştürülmüştür (Fotoğraf 17-18). Bu iki pencerenin, Osman Bayatlı'nın 1956 tarihli yayınındaki plan krokisinde mevcut iken İ. Aydın Yüksel 1983 tarihli kitabındaki planda yer almaması, bu tarihler arasındaki bir tadilatla kapatıldıklarını göstermektedir¹⁵.

Hamamın üstten nem alması nedeniyle müstecir tarafından önceki yıllarda, örtü sistemi kalın bir çimento tabakasıyla kaplanmıştır (Fotoğraf 19-20). Yapıya faydadan çok zarar veren ve ağır yük bindiren çimento kaplamalar ve moloz artıkları kaldırıldıktan sonra yapısal bozulma ya da statik sorun oluşup oluşmadığı araştırılmıştır. Soyunmalık kubbeleri ile sıcaklığın merkezi mekân

¹⁵ Bkz. Bayatlı, *a.g.e.*, s. 41; İ. A. Yüksel, *a.g.e.*, s. 64.

kubbeleri yalıtımlı sıva üzerine alaturka kiremitle kaplanarak (Fotoğraf 21-22), diğer mekânların örtü sistemi ise, özgün malzemesine uyumlu yalıtımlı sıva ile sıvanarak onarılmıştır. Yine ışık gözlemlerinden bazılarında tespit edilen orijinal cam fanus kalıntıları örnek alınarak özel imal edilmiş fanuslar yerlerine takılmıştır.

Örtü sistemindeki temizlik ve raspa işlemleri sırasında tüteklikler ile ilgili titiz bir araştırma yapılmıştır. Hamamın genelinde toplam 46 tüteklik, 3 ana baca ve 2 havalandırma bacası tespit edilmiştir. Kimilerinin içleri açık, kimileri ise toprak ve taş kırıklarıyla dolu olan tüteklik ve bacalar temizlenip onarılmıştır.

İç mekanlarda yapılan uygulamalar ise;

Hamamın erkekler kısmı işlevselliğini sürdürebildiği için kadınlar kısmına göre günümüze daha sağlam gelebilmiştir. Erkekler kısmının tüm iç mekan duvar yüzeylerinde, alt dönem sıvalarını kapatan kimyasal boya katmanları, mekanik yada kimyasal yöntemlerle yüzeyden kaldırılmış; alttan çıkan sıva örnekleri, M.T.A. Genel Müdürlüğü laboratuvarında analiz edildikten sonra duvarlar, yapıyla uyumlu malzeme ile sıvanmıştır (Fotoğraf 23-24).

Erkekler kısmı ılıklığına giriş hacmindeki muhdes perde duvarlar ve sıcaklık mekânında, halvetleri kapatan niteliksiz ekler (Fotoğraf 12-25); mekânların zemin ve sekilerine onarımlarda ilave edilen çimento mozaik kaplamalar ve çimento mozaik ile biçimlenmiş orijinal olmayan kurnalar kaldırılmıştır.

Erkekler kısmı halvetlerinin kubbe eteklerinde, sıva ile oluşturulmuş bezemelerin ve kubbe geçiş sistemlerinde bulunan mukarnas süslemelerin yüzeyleri temizlendikten sonra estetik bütünlüğünü bozmadan sağlamlaştırma yoluna gidilmiştir.

Uzun bir süre işlevsiz kaldığı için yıpranmanın daha yoğun olduğu gözlemlenen kadınlar kısmında tüm mekânların duvar yüzeylerinde ve örtü sisteminde sıva raspası yapılmış; laboratuvar sonuçları ve bilimsel danışman raporu doğrultusunda, doğal dokusuna uygun malzemeyle sıvaları yenilenmiştir (Fotoğraf 24).

Soyunmalık kısmının zemin ve sekilerine sonradan ilave edilen çimento mozaik kaplamalar kaldırılmış, kesme taş ve mermerden oluşan özgün döşeme ortaya çıkarılarak korunmuştur. Yine ılık ve sıcaklık mekânlarında yer yer çökmüş olan taban döşemesi, özgün malzemesine uygun mermer malzemeyle yenilenmiş, duvarların nem tutmasından dolayı alt kısımlarına mermer kaplama yapılmıştır.

Cehennemlik temizlenerek ayaklardaki eksik malzemeler tamamlanmış; külhan kısmının temizliği yapıldıktan sonra üzeri, kiremit kaplı ahşap sundurma ile kapatılmış; külhanın ocak ağzına inen yola kayrak taş döşenmiştir (Fotoğraf 26). Yapı günümüzde özgün işlevini sürdürmektedir.

Tarihlendirme

Hamamın inşa kitabesi bulunmamaktadır. Yapının plan krokisi ile birlikte kısa birer betimlemesinin yer aldığı iki genel yayında, karşısında bulunan Hacı Hekim Camii'nin vakfi olduğu belirtilmiştir¹⁶. Caminin inşa tarihi, harime giriş kapısı üzerine yerleştirilmiş iki satırlık sülüs kitabeye göre H. 914 / M.1508-1509'dir¹⁷. Bu durumda hamamın bu tarih civarında inşa edildiği öngörülmektedir.

¹⁶ Bayatlı, *a.g.e.*, s. 41-43; İ. A. Yüksel, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁷ İ. A. Yüksel, *a.g.e.*, s. 60; B. Ersoy, *Bergama Camii ve Mescitleri*, Ankara, 1989, s. 42. O. Bayatlı ise caminin inşa tarihini H. 919/M. 1513 olarak belirtir. Bkz. Bayatlı, *a.g.e.*, s. 39.

Hamamın tanıtıldığı yayınlardan ilki olan, Osman Bayatlı'nın Bergama'daki Türk dönemi mimari eserlerini kaleme aldığı kitapta, bu bilginin kaynağı olarak 1336 H./1918 M. tarihli bir Berat kaydı gösterilmektedir. Yazar ayrıca, mahalli rivayetlere göre Hacı Hekim'in Kanuni döneminin hekimbaşı olduğu söylense de caminin tarihi itibarıyla bunun doğru olamayacağını; bir vakıfnamedeki kayda göre Mehmet oğlu Hâkim'in Bergama Mollası olduğunu belirtir. Ancak bu vakıf kaydının tarihi ve hangi arşivde yer aldığı konusunda herhangi bir açıklama yapmamaktadır¹⁸.

Hamam hakkında bilgi veren diğer yayın, İ. Aydın Yüksel'in II. Bayezit ve Yavuz Selim Devri eserlerini kapsayan kitabıdır¹⁹. İ. Aydın Yüksel ise, Sicilli Osmanî'den naklen, Hacı Hekim'in II. Sultan Bayezid döneminde Hekimbaşılık yapmış ve II. Bayezid'i tedavi etmiş ünlü bir tabip olduğunu belirtir. Ayrıca, yerli halkın ifadelerine dayanarak, evvelce caminin yanında bir hazire bulunduğunu, Hacı Hekim'in burada yer alan mezarının ihata duvarı altında kaldığını aktarır.

Hamamın tarihlendirilmesini daha somut delillere oturtmaya yönelik kaynak araştırmalarımızda; vakfın adına bazı arşiv belgelerinde rastlamaktayız.

Bunlardan biri olan Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-u Kadîme Arşivi'ndeki 1530 tarihli tahrir defterinde Hacı Hekim Camii'nin banisinin adı "**Hekim Hac Halife**" olarak kayıtlıdır. Cami ve muallimhane için günlük geliri 56 akçe olan *Yeni Hamam* ile 3 adet dükkân gelirlerinin bu vakfa dâhil olduğu belirtilmektedir²⁰. Bu bilgilerden Hacı Hekim Camii'ne gelir getirmek üzere yaptırılmış bir hamamın mevcut olduğu kesinleşmektedir.

Yine, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-u Kadîme Arşivi'nde bulunan 975 H./1567 M. yılına ait tahrir defterinden, Hatip Mevlana Hacı Halife'nin Bergama'da yaptırdığı cami ve muallimhane için bir hamam inşa ettirdiği ve gelirin yine değişmeden günlük 56 akçe olarak devam ettiği anlaşılmaktadır²¹.

Osman Bayatlı'nın bildirdiğine göre, Bergama'nın 18. Yüzyıla kadar olan şer'îye sicilleri yanmıştır. Bergama II No'lu Şer'îye Sicil Defteri'nin, 25 Muharrem 1230 / 7 Ocak 1815 ile 19 Safer 1287 / 21 Mayıs 1870 tarihleri arasında kapsayan toplam 43 şer'î sicil kaydının incelendiği bir çalışmada, yer tarifi nedeniyle dolaylı olarak *Yeni Hamam*, *Avratlar Hamamı* ve *Başaoğlu Hamamı*'nin sadece adlarından bahsedilmektedir²². Bu yapılar hakkında ipucu niteliğinde başka hiçbir bilgi yoktur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yaptığımız araştırmada ise, doğrudan Hacı Hekim Camii için düzenlenmiş bir vakfiye bulunmamasına karşın; 19. Yüzyılın ortalarında, Hacı Hekim Vakfı adına hazırlanmış belirtilen iki sicil kaydı tespit edilmiştir.

Bu belgelerden 5 Recep 1276 / 1 Temmuz 1860 M. tarihli kayıta, Hacı Hekim Vakfının akarlarından olan dükkânların izinsiz satışından söz edilmektedir. Belgede, hamama ait bir bilgiye rastlanmamaktadır²³.

Diğer sicil kaydı ise; 2 Şevval 1271 / 18 Haziran 1855 tarihli olup doğrudan vakfın hamamı ile ilgilidir. Bu belgede, *vakfın mütevelli Mehmet Emin'in, oldukça harap durumdaki*

¹⁸ Bayatlı, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹⁹ İ. A. Yüksel, *a.g.e.*, s.62.

²⁰ V. Günay, *a.g. tez.*, s.108.

²¹ V. Günay, *a.g. tez.*, s. 109.

²² Ahmet Gedik, *Bergama Şer'iyye Sicillerinin (2 Nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 45, 47, 146.

²³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, V.MKT. 493 sayılı Defter, 36. Sayfa

hamamı kiraya veremediği, bu yüzden 4000 kuruş faizle para alarak hamamı ayağa kaldırma girişimi olduğu ve kefilli senet ile bu paranın onarım karşılığı mütevelliyeye teslim edildiği belirtilmektedir. Bu açıklamalar hamamın 19. Yüzyılın ortalarında harap olduğunu, işlevini yerine getiremediği için vakfın mali gücünün de yetersiz hale geldiğini kanıtlamaktadır²⁴. Bergama'nın, 1837' de veba salgını, 1847'de büyük sel baskını, 1853'te de 400 dükkân, 200 ev ile beş hanın yanmasına yol açan büyük yangın felaketlerine uğradığı bilinmektedir²⁵. Büyük olasılıkla hamam da bu felaketlerden dolayı harap hale gelmiş ve faaliyetini sürdürmemiş, dolayısıyla vakfın gelirleri de bu yüzden azalmış olmalıdır.

Fakat, aynı sicil kaydında, asıl tarihlememizi güçlendirecek olan bilgi, **“Bergama’da vaki Hacı Hekim Cami-i Şerif-i’ne meşrut olup çarşı ortasında kain olan cesim çifte hamam..”** şeklinde, kent içindeki konumunun ve oldukça büyük bir çifte hamam olarak mimari kuruluşunun tarif edilmesidir²⁶. Hacı Hekim Hamamı da bugün mahallinde, çarşı içindeki konumunu öne çıkaran **“Çarşı Hamamı”** adıyla bilinmektedir. Bunun yanı sıra, mevcut Bergama hamamları içinde en büyük boyutlu ve tek çifte hamam düzenlemesine sahip olması da bu tarifi Hacı Hekim Hamamı’na uygun olduğunu göstermektedir.

Yapının, plan ve mimari özellikleri de tarihlleme açısından bazı ipuçları vermektedir.

Bergama Hacı Hekim Hamamı'nın her iki kısmı, Semavi Eyice'nin hamam tipolojisine göre **“Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Halvetli”** plan grubunun bir varyasyonu olan **“Üç Eyvanlı ve İki Köşe Halvetli”** plan tipine girmektedir²⁷. Ancak, bu şemanın, Türk hamam mimarisinde en çok benimsenen sıcaklık düzenlemesi olduğu ve Anadolu’da 12. Yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonlarına kadar çok sayıda örneğinin bulunduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, çifte hamam düzenindeki örnekler arasında; 15. Yüzyıldan Karaman Seki Çeşme²⁸ ve Ankara Karacabey(1427) (Çizim:7)²⁹ hamamlarının erkekler kısmı; yine 15. Yüzyıldan Konya Meram Hasbeyoğlu (1424)(Çizim:8)³⁰ ve İstanbul Langa(1499)(Çizim:9)³¹ hamamlarının her iki kısmı **“Üç Eyvanlı, İki Köşe Halvetli”** plan tipleri ile Bergama Hacı Hekim Hamamı’na benzer örneklerdir. Ayrıca, 16. yüzyıl yapısı olan Ankara Şengül Hamamı'nın erkekler kısmı da bu plan tipini temsil etmekte ve örneğimize yakın özellikler sergilemektedir.

Bergama Hacı Hekim Hamamı'nın dikkat çeken özelliği, her iki kısımda aynı plan şemasının, birbirine eşit boyutlarda ve tam simetrik uygulanmış olmasıdır. Konya Meram Hasbeyoğlu Hamamı'nda soyunmalıklar hariç diğer bölümlerin birbirine simetrik olduğu söylenebilir. İstanbul Langa Hamamı'nda ise tüm mekânlar birbirine eşit boyutta ve tam bir simetri içinde ele alınmıştır. Dolayısıyla, söz konusu hamamlar, bu yönden de Bergama Hacı Hekim Hamamı'na yakın görünen örneklerdir.

Bununla birlikte dikkat çekmek istediğimiz bir husus, Türk hamam mimarisinde, dilimli kubbe ve yarım kubbeler, alçı ve sıva ile oluşturulmuş zengin yapısal süslemeler, 14. yüzyıl

²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, V.MKT. 493 sayılı Defter, 37. Sayfa

²⁵ F. Emecen, *a.g.madde*, s. 493

²⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, V.MKT. 493 sayılı Defter, 37. Sayfa.

²⁷ Semavi, Eyice, “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, C. XI, Sayı 15, 1960, s. 99-120.

²⁸ Karaman Sekiz Çeşme Hamamı planı için bkz.; Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, s. 35, Şekil: 8.

²⁹ Ankara Karacabey Hamamı planı için bkz.; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451)*, Cilt II, İstanbul, 1972, s. 266, 458 ar.

³⁰ Konya Meram Hasbeyoğlu Hamamı planı için bkz.; Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, s. 16, Şekil: 5.

³¹ İstanbul Langa Hamamı Planı için bkz.; Kemal Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul, 1949, s. 62.

sonlarında başlayıp 15. Yüzyılın ilk yarısında en ileri düzeye erişmiş, 16. Yüzyılın başlarından itibaren hamamların boyutlarının büyümesine koşut olarak yerini sadeliğe bırakmıştır. Konya Meram Hasbeyoğlu Hamamı, döneminin yapısal bezemelerini en zengin biçimde sergileyen hamamlardan biridir. Buna karşın, Hacı Hekim Hamamı'nın 16. yüzyılın bezeme anlayışına uygun olarak oldukça sade olduğunu söyleyebiliriz.

Hacı Hekim Hamamı'nın 16. yüzyıla ait olduğu görüşlerini güçlendiren bir başka olgu; plan tasarımında aralık bölümüne yer verilmemiş olmasıdır. Bilindiği gibi, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemi hamamlarının mekân sıralamasında, soyunmalık ile ılıkılık arasında bir geçiş yeri niteliği taşıyan “aralık” bölümleri 14. yy. sonlarına doğru giderek küçülmüş, 15. yüzyılda çok az sayıda örnekte varlığını sürdürse de 16. yüzyılda tümüyle ortadan kalkmıştır. Bu bölümün, sıcaklıktan gelen sıcak su buharını ve ısı kaybını önleme görevi, ılıkılık girişlerinin üzerindeki yaşmaklı bacalarla sağlanmaya başlanmıştır³².

Hacı Hekim Hamamı bu özellikleri tam olarak sergileyen bir örnektir. Nitekim erkekler ve kadınlar kısmının ılıkılık girişlerinin üzerinde birer buhar bacasının mevcut olduğu, onarım sırasında saptanmıştır.

Hacı Hekim Hamamı, gerek boyutları, gerek simetrik plan şeması ile Türk hamam mimarisi içinde dikkat çeken örneklerden biridir. Yapısal süslemeleri ile ön plana çıkan 15. yüzyıl hamamlarının ardından, anıtsal boyutların ve plan şemalarında simetrinin dikkate alınmaya başlandığı, bunun yanı sıra, bezeme anlayışında sadeliğin benimsendiği 16. Yüzyıl Osmanlı hamamlarının önemli bir örneği olduğunu söyleyebiliriz.

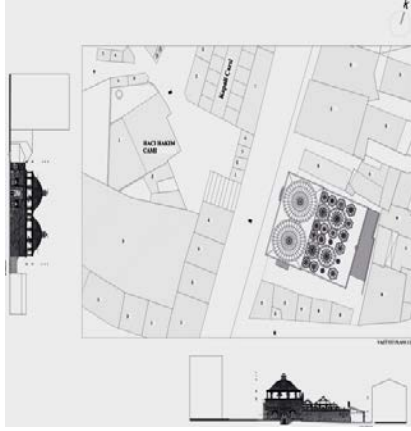
³² Y. Önge, *a.g.e.*, s. 23-24.

KAYNAKÇA

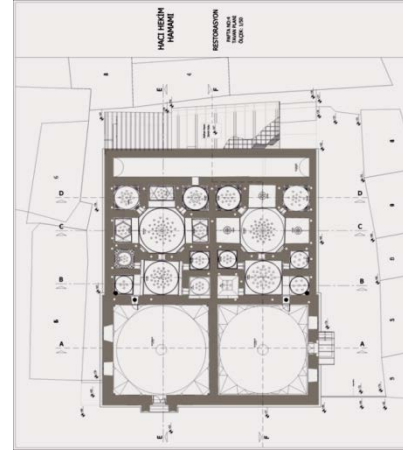
- Altınışik, Necip, *Bergama'da Eski Türk Yapıları*, İzmir, 1982.
- Ayverdi, E.H., *Osmanlı Mimari Çağının Menşei: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 630-805(1330-1402)*, Cilt I, İstanbul, 1966.
- Ayverdi, E.H. *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451)*, Cilt II, İstanbul, 1972, s. 268-274.
- Baç, Serhan, "Tarihsel Bir Kentin Morfolojisi: Bergama Kent örgütlenmesi", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı:21/1(2012), İzmir, s.23-38.
- Bayatlı, Osman, *Bergama'da Türk-İslam Eserleri*, Anıl Matbaası, İstanbul, 1956.
- Bayatlı, Osman, *Bergama Tarihinde Sanat Eserleri ve Abideler*, 2. Baskı, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, No:25, 1996.
- Bayatlı, Osman, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları: 18. ve 19.Yüzyıl*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları 53, Bergama Belediyesi, İzmir, 1997.
- Conze, A., *Stadt und Landschaft*, Berlin, 1913.
- Emecen, Feridun, "Bergama" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1992, s. 492- 495.
- ERİŞ, Eyüp, *Bergama Uygarlık Tarihi*, Bergama Ticaret Odası Yay., İzmir, 2003.
- Ersoy, Bozkurt, "Bergama'da Parmaklı ve Lonca Mescitleri", *Arkeoloji – Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı II, İzmir, 1983, s. 38-49.
- Ersoy, Bozkurt, "Bergama'da Kurşunlu ve Şadırvanlı Camileri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XX, Ankara 1988, s. 95-104.
- Ersoy, Bozkurt, *Bergama Cami ve Mescitleri*, Ankara, 1989.
- Ersoy, Bozkurt, "Bergama Çukur Han", *Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı:1 Nisan-2012, İzmir, 2012, s. 70-85.
- Eyice, Semavi, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, C. XI, Sayı 15, 1960, s. 99-120.
- Gedik, Ahmet, *Bergama Şer'iyye Sicillerinin (2 Nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.
- Günay, Vehbi, "Bergama Yeşil (Yeni) Medrese ve II. Numaralı Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Kitaplar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1998, EÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. XIII, s. 209-230.
- Günay, Vehbi, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazası*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999.
- Günay, Vehbi., "Karasi Beyliği İdaresinde Bergama", *Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı*, Sakarya, 2000, s. 256-283.
- İplikçioğlu, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

- Kuyulu, İnci, *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Kùltür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2. Cilt, İstanbul, 1996.
- Nagata, Y., *Tarihte Âyânlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1997.
- Önge, Yılmaz, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995.
- Radt, W., *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıtları*, Levha: 1 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Rheidt, K., "Pergamon and the Byzantine Millennium," in *Pergamon, Citadel of the Gods* (Ed. H. Koester), Harrisburg, 1998, s. 397-422.
- Sönmez, Neslihan, *Bergama Evleri Özel Sayısı, Bergama Belleteni*, Sayı 8, İzmir, 1988.
- Şahin, B., *Anadolu Tarihinde Bergama*, Bergama, 2004.
- Texier, Ch., *Küçük Asya*, C.1, 1984, s.373 – 395.
- Uzunçarşılı, İ.H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1984.
- Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, C. I, T.T.K. Yayını, Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı, İ.H., *Karesi Vilayeti Tarihçesi*, Yay.Haz:Abdùlmecid Mutaf, Zağnos, Kùltür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 2000.
- Witteck, P., *Menteşe Beyliği*, (Türkçeye çeviren O. Şaik Gökyay}, T.T.K. Yayını, 2.Baskı, Ankara, 1986.
- VGM, Arşivi, V.MKT. 493 sayılı Defter, 36. Sayfa
- VGM, Arşivi, V.MKT. 493 sayılı Defter, 37. Sayfa
- Yüksel, İ.A., *Osmanlı Mimarisinde II.Bâyezid Yavuz Selim Devri (86-926/1481- 1520)*, C. V, İstanbul, 1983.

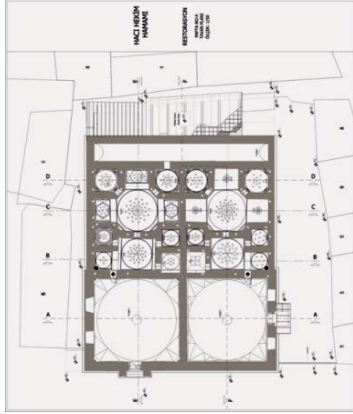
ÇİZİMLER VE FOTOĞRAFLAR

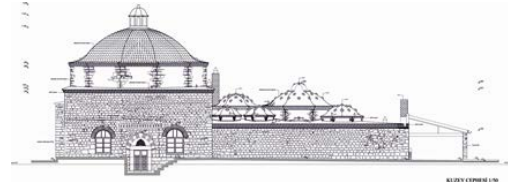
Çizim 1: Vaziyet Planı

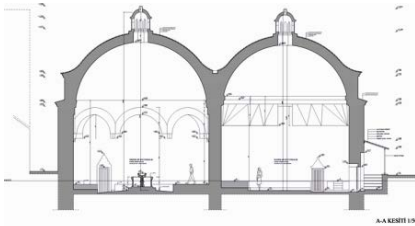
Çizim 2: Rölöve Projesi

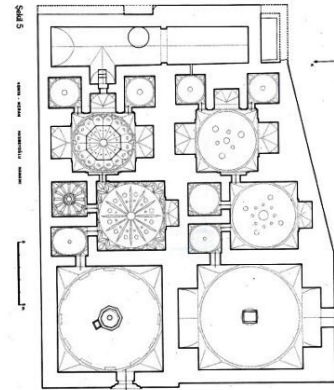
Çizim 3: Restorasyon Projesi

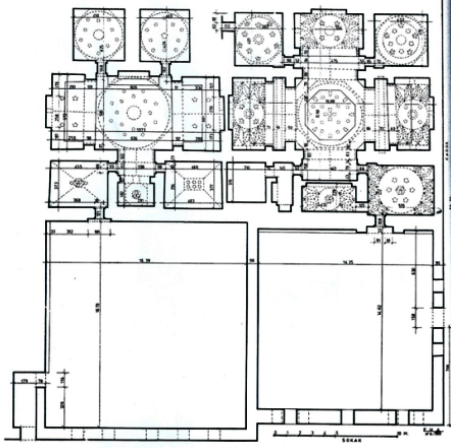
Çizim 4: Güney ve Doğu Cepheler

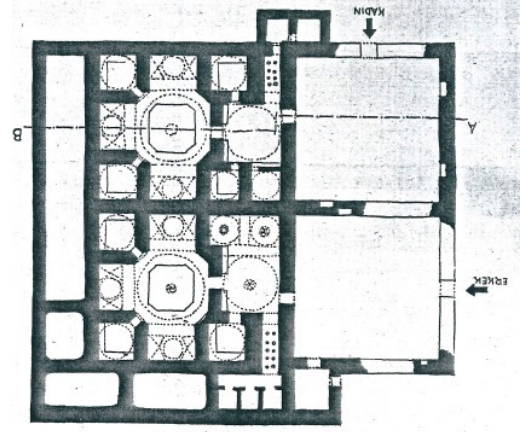
Çizim 5: Kesitler

Çizim 6: Konya Meram Hasbeyoğlu Hamamı
(Y. Önge, 1995)

Çizim 7: Ankara Karacabey Hamamı
(E.H.Ayverdi, 1972)

Çizim 8: İstanbul Langa Hamamı
(K. Aru, 1949)

Foto. 1: Batı Cephe

Foto. 2: Hamamın Çevresindeki Yapılaşma

Foto. 3: Kuzey Cephe

Foto. 4: Batı Cephe (Onarım Öncesi)

Foto. 5: Güney Cephe Kadınlar Kısmı

Foto. 6: Kadınlar Kısmı Giriş Üstündeki Sülüs Yazı

Foto. 7: Kuzey Cephede Kapatılan Pencere

Foto. 8: Erkekler Kısmı Soyunmalığında Şadırvan

Foto. 9: Ilıklık Girişindeki Eyvan

Foto. 10: Ilıklıkta Halvet Girişi

Foto. 11: Erkekler Kısmı Sıcaklığında Eyvan Örtü Sistemi

Foto. 12: Sıcaklıkta Halvet Girişleri

Foto. 13: Kadınlar Kısmı Soyunmalık

Foto. 14: Kadınlar Kısmı Sıcaklık

Foto. 15: Batı Cephe (Onarım Öncesi)

Foto. 16: Batı Cephe (Onarım Sonrası)

Foto. 17: Batı Cephe (Onarım Sonrası)

Foto. 18: Kuzey Cephe (Onarım Sonrası)

Foto. 19: Örtü sistemi
(onarım öncesi)

Foto. 20: Örtü sistemi
(onarım sonrası)

Foto. 21: Soyunmalık Kubbeleri
(Onarım Öncesi)

Foto. 22: Soyunmalık Kubbeleri
(Onarım Sonrası)

Foto. 23: Erkekler Kısmı
(Onarım Sonrası)

Foto. 24: Kadınlar Kısmı, Ilıklık
(Onarım Sonrası)

Foto. 25: Kadınlar Kısmı, Sıcaklık
(Onarım Sonrası)

Foto. 26: Külhan Girişi ve Odunluk
(Onarım Sonrası)